

Watzatka Ágnes

Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont

Liszt, Bogisich, és a német Cecília-egyesület

A német Cecília-mozgalom egyike volt a tizenkilencedik században Európában kialakult egyházzenei reformtörekvéseknek. A mozgalomnak 1868-tól keretet adó Általános Német Cecília-egyesület (Allgemeiner Deutscher Caecilien-Verein) névadója Szent Cecília, az egyházzene védőszentje. A hangsúlyozottan klerikális jellegű mozgalomnak a hatékony szervezés biztosította a társadalmi elismerést, a gyors terjedést és a tartós működést.¹

A hivatalosan 1868-ban Bambergben megalapított egyesületet megálmodója és első elnöke, Franz Xaver Witt nemzetközi mozgalomnak szánta. Az egyesületnek a német nyelvtérülethez való kapcsolása átmeneti megoldás volt; a külföldön egyre jobban terjedő egyesület később megmaradt megszokott és elismert nevével. Franz Xaver Witt és utódai az egyesületet kevés kivétellel Regensburgból vezették, a Witt által alapított két újság, a *Fliegende Blätter für katholische Kirchenmusik* és a *Musica Sacra*, továbbá az egy-két évenként megszervezett nagygyűlések által. Magyar egyházzeneészek kezdettől fogva kapcsolódtak a mozgalomhoz.²

Egy önálló, országos magyar Cecília-egyesület megalakulása 1897-ben sajátos jelenséget képez. Kései megalakulása és a hazai politikai viszonyok egyedi utat szabtak az Országos Magyar Cecília Egyesületnek, amely a két világháború között élte fénykorát, dacolt a kommunizmus egyházüldözésével, és máig aktív maradt.³

Bogisich Mihály (1839–1919) katolikus pap, címzetes püspök, zenetörténész és zeneszerző, az MTA levelező tagja, egyike a tizenkilencedik századi magyar kultúra úttörőinek.⁴ Ő az első elhivatott magyar himnológus, aki megalkotta az első magyar nyelvű gregorián kézikönyvet, és tanulmányokban ismertette a magyarság régi egyházi énekeit és énektárait. Himnológiai írásai mellett munkásságának gyümölcse az első „historizáló” magyar gimnáziumi énektár, amelyben 17–18. századi régi énekeket is közzétett. Legjelentősebb érdeme azonban az Országos Magyar Cecília-egyesület létrehozása, és első elnökként a mozgalom működésének megalapozása volt.⁵

- 1 *Der Caecilianismus. Anfänge – Grundlagen – Wirkungen. Internationales Symposium zur Kirchenmusik des 19. Jahrhunderts.* Hrsg. Hubert Unverricht. Tutzing: Schneider, 1988 (Eichstätter Abhandlungen zur Musikwissenschaft, 5).
- 2 Az osztrák-magyar Monarchia részeként Magyarország a délnémet régióhoz tartozott, így a magyar egyházzeneészek csatlakozása természetesnek, területen belülinek számított. A regensburgi Bischöfliche Zentralbibliothek Proske-gyűjteményében, Franz Xaver Witt és Franz Xaver Haberl levelezésében számos Magyarországról írt levelet találunk. Ezek jó képet adnak a mozgalom magyarországi befogadásáról már az 1860-as évek végétől.
- 3 Bukáné Kaskötő Marietta, *Musica sacra Hungariae: A cecilianizmus magyarországi története 1897-től 1950-ig.* Ph. D. értekezés. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2020.
- 4 Walter Gyula: „Bogisich Mihály emléke. Az Esztergomi Történelmi és Régészeti Társulat 1923. március 18-iki közgyűlésén felolvasott emlékezés”, *Katholikus Szemle* XXXVII/7. (1923. szeptember), 409–417.
- 5 Kaskötő: *Musica sacra*, 25–47 (3. lj.).

Bogisich Mihály baráti kapcsolatot ápolt Liszt Ferencsel, aki maga is a liturgiához illő, hiteles egyházzene alkotásán fáradozott. Liszt figyelemmel kísérte a német Cecília-mozgalom fejlődését, és kapcsolatban állt két legfontosabb képviselőjével, Franz Xaver Wittel és Franz Xaver Haberlrel. A Liszt–Bogisich szakmai kapcsolat részletes feltérképezéséhez a legfontosabb forrás, a levélváltás hiányzik, egyébként csak szórványos és közvetett adatok állnak rendelkezésre.⁶ A csaknem két évtizedre terjedő barátság kapcsán egyetlen jelentős kérdés merül fel, amely megérdemli a részletes és közelebbi vizsgálatot: volt-e a ceciliánus kapcsolatokkal rendelkező Lisztnek szerepe abban, hogy Bogisich elkötelezett ceciliánus és mozgalomalapító lett?

Tanulmányom ezt a kérdést próbálja körüljárni.

Bogisich Mihály zenészpap volt. Elsődleges hivatásának a papságot tekintette, ugyanakkor szabad óráit a zenének szentelte. 1839-ben született polgári családban.⁷ 1851-től 1855-ig a Zenedében tanult énekelni.⁸ Első tanára az az Engeszer Mátyás volt, aki később a Belvárosi templom zenei igazgatójaként a Liszt-egylet karnagya és fontos Liszt-zeneművek előadója lesz.⁹ A pesti piarista gimnázium elvégzése után Bogisich Esztergomban kezdte meg teológiai tanulmányait. Kitűnő eredményeinek köszönhetően 1857-ben a bécsi Pázmáneumba került, ahol a jó színvonalú szemináriumi énekkarban énekelt, és egy ideig karnagyként is működött.¹⁰ 1863-ban szentelték pappá, ezt követően öt évig vidéken volt káplán.

1868 novemberében került a budai Tabánba, majd néhány hónappal később a Vízivárosba. A kitűnő hangú fiatal papot hamar felfedezte az 1866-ban megalapított Budai Egyházi Zeneegyesület, és az abból alakult Budai Ének- és Zeneakadémia. A két intézmény, akárcsak a Liszt-egylet, fontos kapcsolódási pont lesz Liszt és Bogisich között. Bogisich valószínűleg 1869 áprilisában a két vigadói Liszt-est és azok főpróbái alkalmával énekelt először Liszt pálcája alatt, a Budai Ének- és Zeneakadémia kórusával.¹¹ A személyes megismerkedésre valószínűleg 1870 decemberében került sor.

1. Kép: Bogisich Mihály fényképe

6 Ismertek például részvételeik közös koncerteken, ahol Liszt vezényelt és Bogisich énekkarban vagy szólistaként énekelt. Lisztnek az angolkisasszonyok iskolájában szervezett matinén Bogisich többször is fellépett. Ezek az adatok azonban nem világítják meg a személyes kapcsolatot.

7 Szinyeyi József: *Magyar írók élete és munkái*. I. kötet. Budapest: Hornyánszky, 1891, 1165–66.

8 Mátray Gábor: *A Pestbudai Hangszegyesületi Zenede Évkönyve 1852-re*. Pest: Trattner, 1853. Az 1853-as, 1854-es és 1855-ös évkönyvek hasonló címmel jelentek meg.

9 Watzatka Ágnes: „Engeszer Mátyás”, *Magyar Zene* VIII /2–3. (2001–2002), 337–352.

10 Ságth József: *Magyar zenészeti lexicon*. Budapest: Táborosky & Parsch, 1879, 53.

11 Legány Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon 1869–1873*. Budapest: Zeneműkiadó, 1976, 242., 254. A próbák április 23-án és 25-én voltak, a két hangverseny április 26-án és 30-án. A több együttesből összeállított ének- és zenekar a *Dante-szimfóniát*, a *Harci dalokat*, a *Magyar koronázási misét* (I est), a *Hungária* szimfonikus költeményt, a *137. zsolnárt*, és ismét a *Magyar koronázási misét* adta elő.

Bogisich Mihályt 1870. december 17-én helyezték a Budapest Belvárosi Főplébániára. Amikor beköltözött a plébánia háromszintes, palotaszerű épületébe, lakótársa lett Lisztnek, aki már éppen egy hónapja ugyanebben az épületben lakott.¹² Ez azt jelentette, hogy naponta legalább egyszer találkoztak valamelyik étkezésnél, és ismeretségük személyessé válhatott.

Weimarban Liszt szívesen tartott otthonában vasárnaponként házi matinét. Pestre érkezése után nemsokára itt is bevezette a vasárnapi matinék szokását. Ezek helyszíne a plébánia nagy szalonja volt, amelynek területét három vele egybenyíló kisebb helyiséggel lehetett megnövelni. Amikor Bogisich megérkezett, Liszt éppen a negyedik matinéját tartotta, kivételesen Rákospalotán, Reményi házában.¹³ Bogisich még csaknem három hónapon át, tíz vasárnap délelőttön hallgathatta Liszt matinéhangversenyeit, és nemsokára szólistaként is felléphetett: január 22-én Reményi két dalával, március 19-én pedig Schubert: *Die Allmacht* című dalával, Liszttel a zongoránál. Bogisich kérésére Liszt ehhez a dalhoz zenekari kíséretet is komponált. Március 29-én a Budai Ének- és Zeneakadémia hangversenyén Liszt vezényelte a Bogisich énekét kísérő zenekart.¹⁴ Liszt 1870. április 22-én távozott Pestről. Talán kijelenthetjük, hogy jó ismerőst hagyott hátra Bogisichban.

A következő évben, 1871-ben, Liszt ismét novemberben érkezett Pestre. Ekkor már a Schossberger házban, a Nádor utcában szállt meg. Matinékat már nem szervezett, hanem a Budai Egyházi Zeneegyesülettel kezdett próbálni; nem akármit: 16. századi vokális zenét. Ennek természetesen megvoltak a maga előzményei.

Liszt 1867 óta ismerte a német Cecília-mozgalom második emberét, Franz Xaver Haberlt, aki Rómában, a németek templomában szolgált.¹⁵ Liszt naponta találkozott vele a reggeli csendes misén, és bevezette őt római baráti körébe.¹⁶ 1869 áprilisában Liszt Franz Xaver Wittet, a Német Cecília Egyesület alapítóját is megismerte Regensburgban. A látogatásról Witt lelkes és részletes beszámolót tett közzé a mozgalom lapjában.¹⁷ Witt körbevezette Lisztet a városban, megmutatva neki Proske kanonok gyűjteményének csodálatos régi zenei kéziratait. Liszt meghallgatta a kitűnő akusztikájú Szent Emmerám templomban a híres *Missa Papae Marcellit* Witt vezényletével, amely mély benyomást tett rá.¹⁸ Wittet otthonában is meglátogatta, ahol hosszan beszélgettek. Ez a találkozás tartós és szép, személyes barátság kezdete lett.

12 Legány: *Liszt Ferenc Magyarországon 1869–1873*, 55.

13 Legány: *Liszt Ferenc Magyarországon 1869–1873*, 244.

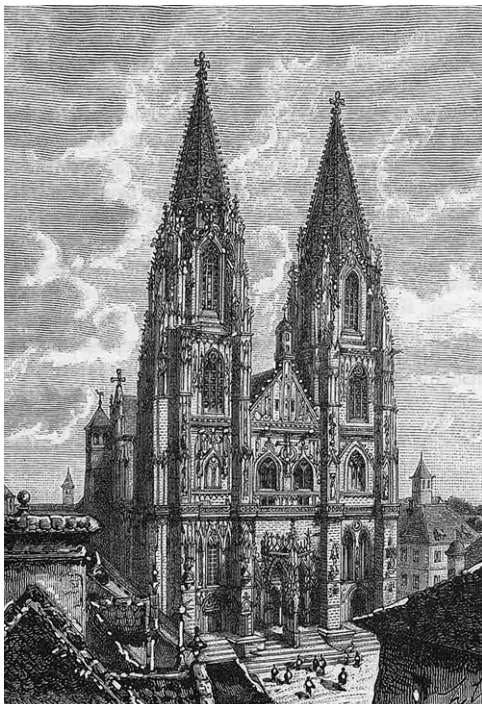
14 Legány: *Liszt Ferenc Magyarországon 1869–1873*, 260–261.

15 A Santa Maria dell' Anima ma is a németek temploma Rómában. A gregorián miséken éneklő szkolát jelenleg egy neves osztrák professzor és nemzetközi híró gregorián-kutató, Dr. Franz Karl Prassl vezeti.

16 Jürgen Libbert: „Franz Liszt und seine Beziehungen zu Regensburg. Ein Beitrag zur Vorgeschichte der Regensburger Kirchenmusikschule und der Budapester Musikakademie”, *Studia Musicologica* XLII/1–2. (2001), 159–184. Haberlről: 171-től.

17 *Fliegende Blätter für katholische Kirchenmusik*, IV/5. (1869. május), 33–34.

18 *Franz Liszt's Briefe* Bd. VI. Hrsg. La Mara. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1902, 217–218. 1869. április 20.

2. Kép: A regensburgi székesegyház.
19. századi metszet

A Regensburgban tett látogatás segítette Lisztet, hogy megértse a frissen alakult egyesület háttérét és eszmeiségét. A regensburgi központú cecilianizmus a Johann Michael Sailer teológiai professzor által az 1800-as évek elején kezdeményezett liturgikus megújulás szerves folytatása volt.¹⁹ Sailer a felvilágosodás által kiüresített vallásosság helyett egy személyes és élményszerű hitet hirdetett, amelynek fontos támpillérévé tette az elhanyagolt és most újra felfedezett liturgiát. Kitűnő hitszónok volt. 1800 és 1821 között a landshuti egyetemen tanított. Előadásait nemcsak diákjai, hanem az egyetem tanárai, a város polgárai és távolról jövő utazók is hallgatták. A bajor trónörökös, a majdani I. Lajos bajor király is hívei közé tartozott. Sailer 1821-től Regensburgban tevékenykedett. 1829-től 1832-ben bekövetkezett haláláig Regensburg püspöke volt. Tanítványai és követői által tanai egész Bajorországban elterjedtek, és utódai a regensburgi püspöki székből folytatták törekvéseit.

Sailer legfontosabb munkatársa Karl Proske volt.²⁰ Sailert követve Proske lemondott orvosi hivatásáról, Regensburgba költözött, és papi pályára lépett. Az új liturgikus ideál szolgálatában reneszánsz és korabarokk egyházzenei műveket kutatott fel előbb Németországban, majd több körút során Olaszországban. A modern kottába átírt műveket a *Musica Divina* sorozatban adta ki, amelyben a darabokat gyakorlati szempontok szerint csoportosította. Regensburgban először Proske templomában, az Alte Kapellében került sor XVI–XVII századi zene alkalmazására a liturgiában, majd a székesegyház is rátért a régi zene és a gregorián éneklésére.²¹ Amikor Witt egyesületet alapított a *Fliegende Blätter für katholische Kirchenmusik* olvasóiból, Regensburgban és Bajorország több városában már a *Musica Divina*-ból énekeltek.

Egyetlen kérdés azonban továbbra is fennállt, és egyre gyakoribbá vált a ceciliánus zeneszerző-karnagyok között: lehet-e a modern korban jó egyházzenet komponálni, amely úgy válik szerves részévé a liturgiának, mint a régiek zenéje? Franz Xaver Witt erre a kérdésre saját szerzeményeivel válaszolt, amelyeket Palestrina és Victoria stílusát utánozva kompo-

19 Franz Heinrich Reusch: „Sailer, Johann Michael von”, *Allgemeine Deutsche Biographie*, XXX. Leipzig: Duncker & Humblot, 1890, 178–192.

20 Theodor Wohnhaas: „Proske, Karl”. In: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Bd. VII. Bautz: Herzberg, 1994, 1001–1002.

21 Philipp Harnoncourt: „Der Liturgiebegriff bei den Frühcaecilianern und seine Anwendung auf die Kirchenmusik”. In: *Der Caecilianismus. Anfänge – Grundlagen – Wirkungen. Internationales Symposium zur Kirchenmusik des 19. Jahrhunderts*. Hrsg. Hubert Unverricht. Tutzing: Schneider, 1988 (Eichstätter Abhandlungen zur Musikwissenschaft, 5), 75–108, különösen 84-től.

nált. Liszt Ferencnek egészen más válasza volt erre a kérdésre: ő a modern kor eszköztárát is használó, romantikus zenét akart a liturgia keretébe illeszteni.

Witt beszámolója szerint Liszt két módon fogalmazta meg a Cecília-egyesület zenei küldetését: „Palestrina-stílus és valóban egyházas modern zene”, illetve: „Palestrina-stílus alapvetően, de nem kizárólagosan.” Ez a két kijelentés azt mutatja, hogy Liszt ekkor már érzékelte, hogy a mozgalom a „Palestrina-stílus” kizárólagossága felé sodródik. Több kutató úgy véli, Liszt érdekből barátkozott a ceciliánusokkal, mert azt remélte, hogy terjeszteni fogják egyházi műveit. Erre abból következtettek, hogy Witt 1870–71-ben közzétette Liszt néhány motettáját lapja zenei mellékletében.²² Regensburgban tett kijelentései azonban arról árulkodnak, hogy már kezdetben felmérte, hogy a ceciliánusok útja nem lesz az ő útja. Liszt tartózkodó álláspontját jól foglalja össze egy 1880-ban papírra vetett kijelentése: „...Witt regensburgi ceciliánus iskolájához... szívesen kapcsolódom, elvárások és elköteleződés nélkül.”²³

Megismerkedésük után Liszt és Witt baráti kapcsolatban maradtak, és közel tíz éven át leveleztek.²⁴ Liszt elvállalta a pártfogó szerepét, és ilyen minőségben 1871 szeptemberében Eichstättbe utazott, hogy részt vegyen az Általános Német Cecília Egyesület harmadik nagygyűlésén.

Witt Lisztet az egyesület támogatójaként mutatta be. Az eichstätti püspök személyes meghívó levelet küldött, az újságban közzétett névsorban Liszt neve a püspökök neve mellé került.²⁵ Liszt adománnyal támogatta az egyesületet, így alapító tag lett. Az egyik ülés kezdetén Witt felállította a teremben jelen lévőket Liszt tiszteletére, akit hosszan és lelkesen megtapsoltak. A nagygyűlés zenei programjain Liszt két motettája is megszólalt, maga Witt vezényelte őket. A nagygyűlés után Liszt nyílt levélben fejezte ki elismerését az egyesület iránt.²⁶

Liszt pártfogói fellépése szakmai rangot adott az egyesületnek. Ugyanakkor Liszt ország-világ előtt a mozgalom által elismert egyházi szerzőként jelent meg. Bár Liszt nem lett ceciliánus zeneszerző, Witt tizenöt éven át hűségesen tudósított Lisztről, újabb műveiről, és azok sikeres bemutatóiról. Liszt viszont magasrangú kapcsolatai által segített Wittnek állami és egyházi jóváhagyásokat szerezni egyesülete zavartalan működéséhez. 1875-ben Liszt kis híján kinevezte Wittet a budapesti Zeneakadémia egyházzenei tanszékének élére.²⁷

22 Watzatka Ágnes, „Liszt Ferenc kapcsolata a német Cecília-mozgalommal a Liszt–Witt levelezés tükrében”, *Zenetudományi Dolgozatok 2013–2014*. Szerk. Kiss Gábor. Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2016, 317–358. A következő művekről van szó: *Pater noster* LW J 26 és *Ave Maria* LW J 24 (*Fliegende Blätter* VI/3, 1870. március), 2. zenei melléklet; *Tantum ergo* LW J 27 és *O salutaris* LW J 28 (*Fliegende Blätter* VI/5, 1871. május), 3. zenei melléklet.

23 1880. március 24-én írt levél Carolyne Sayn-Wittgenstein hercegnéhez. *Franz Liszt's Briefe* Bd. VII. Hrsg. La Mara. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1902, 278–280.

24 Watzatka Ágnes: „Franz Liszts Briefe an Franz Xaver Witt in der Proscheschen Musikabteilung der Bischöflichen Zentralbibliothek Regensburg”. In: *Franz Xaver Witt 1834–1888 Reformator der katholischen Kirchenmusik im 19. Jahrhundert zum 175. Geburtstag*. Hrsg. Raymond Ditttrich. Regensburg: Schnell & Steiner, 2009, 64–90. A levelezés a Watzatka: „Liszt Ferenc kapcsolata...” tanulmányban (22. l.) magyar nyelven olvasható.

25 *Fliegende Blätter* VI/9. (1871. szeptember), számozatlan melléklet a 72. oldal után.

26 *Musica Sacra* VI/10. (1871. október), 91. Liszt a Wittnek szóló nyílt levelet 1871. szeptember 19-én írt leveléhez mellékelte.

27 Eckhardt Mária: „A Zeneakadémia Liszt Ferenc leveleiben”. In: *A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve*. Szerk. Ujfalussy József. Budapest: Zeneműkiadó, 1977. Witt romló egészségi állapota miatt lépett vissza az igen megtisztelő ajánlattól.

Az eichstätti események, különösen a liturgiák, a bennük elhangzó, kitűnő színvonalon előadott reneszánsz művekkel, nagy hatással voltak Lisztre. Ezt azon mérhetjük le, hogy két hónappal később Liszt azzal kezdte pesti tartózkodását, hogy megrendelte a Budai Egyházi Zeneegyesület számára a *Musica Divina* összes megjelent kötetét, és rábeszélte az egyesületet egy 16. századi műsor betanulására.²⁸

3. illusztráció: A budai kapucinusok zárdája, ahol az egyesület a próbáit tartotta. Színezett újságkivágot, Liszt Múzeum.

Ezt a műsrot 1872. március 19-re, a király névnapjára készítették elő. Liszt tanította be az együttest, és ő is dirigált az ünnepi eseményen. Ebben valószínűleg Witt előadásainak példájára támaszkodott. Hans Leo Hassler második miséjét adták elő, gradualének Palestrina *O bone Jesuját*, offertóriumnak Bernabei *Salve regináját* szólaltatták meg.²⁹ Liszt elégedett volt az előadással és bátorította Anton Kneifelt, az egyesület karnagyát, hogy tanítsa be Palestrina

28 Watzatka Ágnes: „Liszt Ferenc és a Budai Egyházi Zeneegyesület”. In: *Hagyomány és megújulás a liturgiában és zenéjében*. Szerk. Kovács Andrea. Budapest: LFZE Egyházzenei Kutatócsoport, 2012, 449–471. Augusz Antal Wittnek címzett megrendelő levele 1871. december 14-én kelt. Augusz még Liszt sajátkezü listáját is mellékelte.

29 Uott, 457.

Missa Papae Marcellijét.³⁰ A sajtó nem reflektált az előadásra, mint ahogy az egyesület későbbi vokális műsoraira sem. Könnyű elképzelni, mi történt. Hasonló alkalmakkal Haydn és Mozart C-dúr és G-dúr üstdobos-harsonás miséi betöltötték a templomot ünnepi hangzattal. Most tizennyolc énekes kíséret nélkül énekelt, valószínűleg kicsit még bizonytalanul is, egy olyan zenei stílusban, amely idegen volt ennek a hivatalos közönségnek. A kritikusok jót nem írhattak, rosszat pedig nem írtak.

A Budai Egyházi Zeneegyesületnek 1872. március 19. és 1874. április 3. között volt még néhány fellépése tisztán vokális műsorral. 1873-ban január 26-án és március 19-én Witt F-dúr, „Szent Lúcia” miséjét adták elő. 1873. november 2-án egy Gabrieli-miséét énekeltek, offertóriumként Viadana *Maria succurre miseris* motettáját. 1874-ben ismét Liszt dirigált a király névnapj miséjén, március 19-én. Ez alkalommal Palestrina *Iste confessor* miséjét adták elő. Az utolsó vokális mű, amelynek előadásáról tudunk, Palestrina *Miserere*-je, amelyet nagypénteken, 1874. április 3-án énekeltek a vártemplomban.³¹

Ezzel sajnos vége is szakadt a Budai Egyházi Zeneegyesület rövid életű, tisztán vokális műsorainak. Az egyesület összerosódott a belőle kivált Budai Ének- és Zeneakadémiával, amely a bécsi repertoárt és a kortárs szerzők – a benne tevékenykedő karnagyok – műveit részesítette előnyben.

A Belvárosi templomban megalakult Liszt-egylet is énekelt vokális műsorokat, bár itt vegyes repertoárt adtak elő, és csak elvéve néhány régi motettát. Különös kivételnek tekinthetjük Witt F-dúr, „Szent Lúcia” miséjét, amely Palestrina zenéjét utánzó stílusban készült, és Liszt *Missa choralis*-át, amelyet átjár a gregorián ének hangzása.

Bogisich tehát részint Liszt pálcája alatt, de általában véve Liszt kezdeményezésére, az általa megrendelt *Musica Divina* gyűjtemény segítségével szerezte meg alapvető élményeit a reneszánsz vokálpolyfóniáról. Bár Liszt már nem lakott a belvárosi plébánia épületében, továbbra is elérhető maradt Bogisich számára a vasárnapi papi ebédeken, amelyekre Schwendner Mihály belvárosi plébános Lisztet is meghívta.

1874-ben látszólag véget ért történetünk 1879-ben folytatódik. Ebben az évben, októberben jelent meg Bogisich gregorián kézikönyve, *A keresztény egyház ősi zenéje*.³² A könyv szemmel láthatóan gyakorlati célokra készült. Első része (3–280 oldal) a gregorián ének történetét vázolja fel. A második rész (283–483) a megtanulását célozza, itt a gregorián ének elméletét találjuk, és gyakorlati útmutatásokat az énekléséhez. A harmadik rész (485–603) „zenemlékleteket” tartalmaz, vagyis példatárat a legfontosabb énekekből, amelyek a misében és az énekelt zsolozsmában előfordulnak. A könyv két tagadhatatlan érdeme a gyakorlati használhatóság és az, hogy hiánypótló első próbálkozás ezen a területen.

30 *Liszt Ferenc levelei báró Augusz Antalhoz 1846–1878*. Szerk. Csapó Vilmos. Budapest: Kilián Frigyes utóda, 1911, 178 (1872. április 29.).

31 Watzatka: „Liszt Ferenc...”, 466–469, (28. l.).

32 Bogisich Mihály: *A keresztény egyház ősi zenéje. Az apostolok korától a németalföldi zeneiskola megalapításáig (1450.)* Eger: Érsek-Lyceumi Nyomda, 1879. Bogisich előszava 1879. október 10-én kelt.

Bogisich Lisztnek is ajándékozott egy példányt.³³ Az előzéklapra szép latin ajánlást írt, amely magyarra így fordítható:

Tisztelendő Liszt Ferenc Úrnak, tiszteletbeli albanói kanonoknak, a zene doktorának etc. a legmélyebb csodálattal a szerző Bogisich Mihály (a budapesti Nagyboldogasszony templom káplánja).³⁴

Ehhez a könyvhöz kapcsolódik az egyetlen ismert levél, amelyet Liszt Bogisich-hoz írt. A levél magyar fordítása:

Nagyérdemű Uram és Barátom,

Túl sok zenei előadás, látogatás, zavarás és mindenféle írivaló miatt csak ma tudtam továbbítani Öminenciájának, a Hercegrímásnak, az Ön mellékelt ajánlás-kérelmét.

Hálásan köszönöm baráti levelét, és gratulálok értékes művének, „A keresztény egyház ősi zenéje etc.” várható tartós sikeréhez. Talán jó volna német nyelven a címet így fogalmazni: „A keresztény egyház zenéje, a kezdetektől, az Apostolok idejétől, a németalföldi iskola alapításáig, 1450-ig.”

A könyvre előfizetők névsorába kéri nevének felvételét az Önt mélyen tisztelő

Liszt F.³⁵

Az esztergomi primási levéltárban megtalálható Liszt levele Simor János hercegrímáshoz.³⁶ A rövid írásban Liszt emlékezteti a hercegrímást Bogisich könyvének neki szóló ajánlására, amelyet volt szíves elfogadni, és kéri, hogy továbbra is támogassa a könyvet.

Bogisich könyvében, a címlapot követő lapon, egy teljes oldalt betöltő ajánlást találunk Simor János hercegrímásnak. Egy nyomtatott ajánláshoz illetl előzőleg engedélyt kérni. Bár nem maradt bizonyíték róla, igen valószínű, hogy ennek az engedélynek a megszerzésében is Liszt közvetített a hercegrímás felé.

33 Ez a Liszt Ferenc Emlékmúzeumban található, LK 24. jelzeten.

34 Az ajánlás eredeti latin szövege: *Reverendissimo Domino Francisco Liszt Canonico E. M. Albanensi honorario Doctor musices etc. Cum ima venerationis cultu auctor Bogisich Mihály (Cooperator Budapestiensis ad assumptam B. M. V.)*

35 *Franz Liszt Briefe aus ungarischen Sammlungen 1835–1886.* Hrsg. Margit Prahács. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966, 217–218. 1879. szeptember 6, Róma. A levél eredeti szövege: „Hochwürdiger Herr und Freund, Zu viele Musik Aufführungen, Besuche, Störungen und allerlei Schreibereien, gestatten mir erst heute Ihren beiliegende Empfehlungszeilen an Seine Eminenz den Fürst Primas Einzuwenden. Herzlichen Dank für ihren freundschaftlichen Brief, und beste Glückwünsche zu dem baldigen und andauernden Erfolg ihres sehr verdienstlichen Werkes: »Die Urmusik der christlichen Kirche, etc.« Vielleicht wäre es besser in *deutscher Sprache* den Titel so zu fassen: »Die Musik der christlichen Kirche, von ihren Ursprung an, zur Zeit der Apostel, bis zur Gründung der niederländischen Schule. 1450.« In der Pränumeranten Liste dieses Werkes bittet Sie den Namen aufzunehmen ihres, hochachtungsvoll ergebenen F. Liszt. [...]”

36 Kaskötő: *Musica sacra*, 23.

4. illusztráció: A keresztény egyház ősi zenéje, Liszt Múzeum.

Liszt nemcsak a hercegrímás előtt képviselte Bogisichot és könyvét, hanem a pápához is eljuttatta a könyv egy példányát. Ebben Gustav Hohenlohe-Schillingsfürst bíboros volt a segítségére. 1880. január 22-i levelében Liszt beszámolt Hohenlohe bíborosnak arról, hogy tájékoztatta a szerzőt a könyv bemutatásáról a pápának. Egyúttal biztosította a bíborost arról, hogy kérdés esetén Simor hercegrímás ajánlani fogja a könyvet.³⁷ Bogisich ismeretlen kérelme valószínűleg erre az ajánlásra vonatkozott. A könyv bemutatása a pápának még 1880. február 24-e előtt megtörtént, ugyanis ezen a napon írt levelében Liszt arra kérte Carolyne Sayn-Wittgenstein hercegnét, hogy köszönje meg a bíborosnak a nagylelkű szívességet.³⁸

Az előszóban Bogisich elmesélte könyve keletkezésének történetét. 1874 nyarán Bogisich Regensburgba utazott, ahol részt vett az *Általános Német Cecília-egyesület* ötödik nagygyűlésén. Csodálkozására a jelenlevő 960 egyházzenesznek a fele egyben pap is volt, és ilyen minőségben látott el karnagyi vagy tanári szolgálatot. A fiatal papot a mintaszerű liturgiákban a legjobban a gregorián ének ragadta meg. Ezt írta:

³⁷ Liszt eredeti levele a Liszt Ferenc Emlékmúzeum állományában Ep. L 198 jelzeten szerepel.

³⁸ *Franz Liszt's Briefe* Bd. VII, 276.

Alulírott, ki 10 éves korától alapos ének- és zeneoktatásban részesült... a regensburgi minta zeneelőadásokban ismerte fel ama valódi egyházi zenét, mely ... az egyház kétezzer évi fájdalját s dicsőségét oly fenségesen egyszerű, de megragadó hangokban festette! E minta előadások új világot nyitottak meg előttem; az édes hazánkban parlagon heverő egyházi zenének jövőjét villámsugárral bevilágítva láttam szemeim előtt feltűnni. Csendben, kellő eszközökkel felszerelve léptem azon új ösvényre, mely hazánkban eddig elhagyatott s járatlan volt.³⁹

Ez az élmény készítette arra, hogy magyarul írjon könyvet a gregorián énekről. A könyv tehát 1874-től 1879-ig, öt éven át készült. Bogisich az előszóban Lisztnek is köszönetet mondott:

Nem fejezhetem be soraimat, mielőtt mély hálámat és köszönetemet nem jelentem ki ama a zeneművészet egén világító, napként ragyogó nagy géniusz iránt, ki ... a munka nehéz óráiban bölcs tanácsával támogatva kitartásra buzdított. Liszt Ferencz[nek,] a nemeslelkű barát[nak,] az utolérhetetlen művész[nek,] s a jelenkor első csodás zeneköltőjének mély köszönetem[et] és hálámat fejezem ki!

Úgy tűnik, Lisztnek volt a tarsolyában még egy ajándék Bogisich számára. 1873. májusában Haynald Lajos kalocsai érsek alapítványt hozott létre az egyházi zene, festészet és szobrászat támogatására.⁴⁰ Az első ösztöndíjkiadás 1880-ban történt. Igen valószínű, hogy a bírálóbizottság elnökeként Liszt maga buzdította Bogisichot, hogy pályázzon. Haynald bíborosnak írt levelében Liszt ismételten kiemelte Bogisich könyvének értékét.

Javaslatom alapján idén egybehangzóan Bogisich abbé, Budapest belvárosi káplán érdemes munkájának íteltük a zenei díjat. Bogisich munkája a katolikus egyházzene eredetét és kezdeteit tárgyalja. Ez az első magyar nyelven megírt mű, amely ezt az előkelő tárgyat kifejti. Remélem, hogy jó szolgálatot fog tenni a szabatos tudásnak és a gyümölcsöző gyakorlatnak hazánkban.⁴¹

Bogisich az ösztöndíjat tanulmányi útra fordította. 1880. július 8. és augusztus 12. között Ausztrián át Németországba utazva jelentős egyházi központokat látogatott meg.⁴² Célja az volt, hogy „városi és egyetemi könyvtárakban az egyházi zene múltját, a diplomákban ... pedig a zene jelenét” tanulmányozza. Az utazás végcélja Augsburg volt, ahol részt vett az Általános Német Cecília-egyesület nyolcadik nagygyűlésén, augusztus 9-től 11-ig. Hogy mindez Liszt ötlete volt-e, vagy a sokat utazó Liszt csak tanácsokkal segített az utazás megtervezésében, ennek nincs jelentősége. Ez az utazás még közelebb vitte Bogisichot a Cecília-mozgalomhoz. Élményeit és tapasztalatait szorgalmasan feljegyezte. Az *Egyházzenei jegyzeteim. Töredékek úti naplóból* című könyvecske még 1880-ban megjelent Budapes-

39 Bogisich: *A keresztény egyház*, VII–XIII, 23. lj.

40 Az alapítólevél a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban található, és online is tanulmányozható a levéltár honlapján.

41 *Franz Liszt's Briefe*. Bd. VIII. Hrsg. La Mara. Leipzig, Breitkopf & Härtel, 1905, 363.

42 Utazásának állomásai: Linz, Nürnberg, Frankfurt, Koblenz, Darmstadt, Speyer, Heidelberg, Stuttgart, Ulm, Würzburg, Bonn, Köln, Aachen, Mainz és Augsburg.

ten. A Lisztnek ajándékozott példányban magyar nyelvű ajánlás áll: „Liszt Ferenc albanói kanonok Úrnak, jótevőmnek, mély tiszteletem jeléül, Bogisich Mihály.”⁴³

Az útinapló színes olvasmány. Bogisich leírja a templomok szépségét, megemlíti a fontosabb történelmi adatokat, és részletesen beszámol a kórusok létszámáról, összetételéről, hangzásáról és az előadott repertoárról. Tetszését és nemtetszését mindig megindokolja, és mindent, amit lát és hall, összehasonlít az itthoni viszonyokkal. Humoros megjegyzéseiben megjelennek a hittanóráról az udvarra kiszökő gyermekek ugyanúgy, mint az „Ite missa est!” záróverset túlcifrázó pap.

Az augsburgi nagygyűlést Bogisich számára a Franz Wittel való találkozások tették felejthetetlenné. Witt rögtön az első összefüggés felismerte az elnöki emelvény mellett álló Bogisichot, és bemutatta a körülötte ülő elnökségnek, „mint olyan egyént, ki hivatva van Magyarországon az egyházi zenét nemesíteni.” Könyvéről kérdezte, és dicsérő szavakban nyilatkozott Magyarországról, „mely sok és nemes jó tulajdonánál és gazdagságánál fogva az egyházi zene érdekében többet tehetne, mint Németország...”⁴⁴ Később Bogisich mellett elhaladva, buzdító szavakat intézett hozzá: „Ne tágítson! harcoljon, vissza ne rettenjen! Magyarország az egyházi zene emelésére első sorban van hivatva!”⁴⁵

Bogisich nem tudta kivonni magát a hatás alól, amellyel Witt jóformán minden kételkedőt megnyert mozgalmának. Naplójában így írt erről:

A ki Witt Ferencnek, ezen vézna, alacsony, idegzetes, beteges embernek lángoló szemeibe tekintett, a ki közvetlen tanúja volt ama lelkesedésnek, ama vasszorgalom- s tantoríthatatlan következetességnek, mellyel ezen kis ember az egyházi zene ügyét vezeti, lehetetlen, hogy hasonló buzgalomra ne hevüljön.⁴⁶

Könyvecskéje záró soraiban Bogisich merész víziót vázolt fel, amelyben jól felismerhető a ceciliánusok klerikális gondolkodása:

5. illusztráció: Ismeretlen festő: Fr. X. Witt portréja

43 Liszt példányának jelzete a Liszt Ferenc Emlékmúzeumban: LK 23.

44 Bogisich Mihály: *Egyházzenei jegyzeteim. Töredékek úti naplóból*. Budapest: 1880, 26.

45 Uott, 31.

46 Uott, 51.

A tapasztaltak után szabadjon harmadszor is ismételve hangoztatnom, miszerint a nálunk teljesen parlagon heverő egyházi zenét, minden anyagi áldozat nélkül, a meglévő szellemi s anyagi erőkkal egy évtized alatt Németország fenséges egyházi zenéje mellé emelhetjük. [...] Az egyház ősi zenéje elméletileg és gyakorlatilag hetenkinti két órán taníttassék minden papnöveldeben, s egy évtized alatt az egyházi zene ... jogos birtokosának, a papságnak kezében lesz!⁴⁷

Ez az utazás, amelyre Liszt Ferenc jóvoltából került sor, megpecsételte Bogisich Mihály ceciliánus hivatását és elköteleződését.

A Bogisich-irodalomban többször találkozunk az igényes lexikoncikkekben és életrajzi írásokban nem található állítással, mely szerint Bogisich jelen volt a mozgalomalapító gyűlésen, 1868-ban, Bambergben. A szerzők, akik közlik ezt az adatot, nem jelölik meg forrását. Meggyőződésem, hogy ezt félreértésként vagy jószándékú hozzáadásként kell értelmeznünk. Bamberg és az 1868-as év az útinapló első oldalán szerepel, ahol Bogisich röviden bemutatja a németországi Cecília-egyesületet. Ezt valaki valószínűleg úgy értelmezte, hogy Bogisich jelen volt az eseményen, és ezért írt róla. Gregorián kézikönyve előszavában Bogisich hálás szívvel és büszkén emlékezett az 1874-es nagygyűlésre. Ha lett volna korábbi találkozása a ceciliánusokkal, biztosan megemlítette volna itt, ahol kitért például fiatalkori énektanulmányaira.⁴⁸ Talán a magyar ceciliánusok voltak annyira büszkék első elnökökre, hogy az 1868-as alapítók közé sorolták, ezzel is növelve érdemeit.

Ha a dokumentumok tanúsága szerint 1874-re tesszük Bogisich első nagy találkozását a német Cecília-mozgalommal, akkor a kérdést, hogy Lisztnek volt-e szerepe Bogisich ceciliánussá válásában, igennel kell megválaszolnunk. Bogisich Regensburgba való utazásában valószínűleg szerepet játszott az 1872 és 1874 közötti régizene-éneklés, és Liszt személye, elbeszélései, buzdításai. A részvétel a nagygyűlésen továbbvezette a gregorián kézikönyv megírásához, amely kapcsán már részletesen és egyértelműen bizonyított Liszt ismételt és hathatós támogatása. Ugyancsak Lisztnek köszönhető a második, 1880-as tanulmányút, amely megpecsételte Bogisich elköteleződését a ceciliánus eszmék iránt.

A magyar Cecília-mozgalom Liszt Ferencet tartja szellemi atyjának. Ebben jelentős szerepe volt Harmat Artúrnak, az Országos Magyar Cecília-egyesület alelnökének és a Zeneakadémia egyházzene tagozata megalapítójának. Harmat 1922-ben a Belvárosi templom karnagya lett. A templom karzatán megtalálta a Liszt-egylet régi Liszt-kottáit, amelyeket sorra betanított és műsorra tűzött. Harmatnak köszönhető többek közt a *Via Crucis* ősbemutatója is 1929. március 29-én, a Belvárosi templomban.

⁴⁷ Uott, 71.

⁴⁸ Bogisich: *A keresztény egyház*, VII–XIII, 23. lj.

A Zeneakadémia 50 éves jubileumi éve 1925-ben, és az 1936-os Liszt-év is Lisztre irányított a magyar ceciliánusok figyelmét, akik törekvéseiket egyre inkább Liszthez kapcsolták, és Liszt szellemi örököseinek tekintették magukat.

A *Katolikus Szemle* 1936. októberi számában „Liszt Ferenc és az új magyar egyházi zene” címmel jelent meg egy írás, amely épp ezt a témát fejti ki. A cikkíró Liszt egyházzenejében három jellemző vonást állapít meg: 1.) új tematika, a gregorián dallamok és magyar dallamok felhasználása által; 2.) a dallamképzés új módja; 3.) új és merész harmóniakezelés. A cikkíró a magyar ceciliánus zeneszerzők stílusát Liszt szellemi örökségéként mutatja be.

Az új magyar egyházi zene ezekből a Liszt Ferenc-féle magokból terebélyesedett ki pompázó lombokat hajtó és ízes gyümölcsöket termő fává. Az új magyar egyházi zenének Liszt Ferenc szellemi örökségéből származó sajátosságai: a *gregoriánium* éltető ereje, a *középkori vokálpolyfónia* szellemének hitet sugárzó lelkesége, és az *új és újabb zenei kifejezési módok felhasználása*, végül az *ősrégi magyar egyházi népének* dallamainak az egyházi műzenében való céltudatos és művészi felhasználása.⁴⁹

A Liszt-kultuszt szorgalmazó Harmat Artúr még egy lépéssel tovább ment, és Liszt Ferencet az első magyar ceciliánusként jelölte meg.

A magyarok közül Liszt Ferenc volt az első, aki Witt zászlaja alá szegődött. Nem csoda. Római tartózkodása, alapos gregorián-tanulmányai, a Cappella Sixtina hatása, a Missa Choralis, az Erzsébet-legenda, és különösen a Krisztus oratórium zenéjének és gondolatvilágának átélése megérlelték őbenne is a ceciliánus eszméket. Witt elveiben tulajdonképpen az ő egyházzenei elképzelései reincarnálódtak.⁵⁰

Harmat tehát addig a költői túlzásig is elmerészkedett, hogy Witt és a német Cecília-mozgalom egyházzenei reformeszméit Lisztnek tulajdonítsa. Itt tulajdonképpen ugyanaz történt, ami 1871-ben Eichstättben: a zenei géniusz Lisztre való hivatkozás célja az volt, hogy szakmai tekintélyt kölcsönözzön az Országos Magyar Cecília-egyesületnek.

Mai szemmel Liszt ceciliánus szellemi atyasága sajtóságnak tűnhet, ha számba vesszük, hogy Liszt épp hogy nem szegődött Witt zászlaja alá, hanem csupán rokonszenvezett a mozgalommal, miközben eltérő esztétikai ideálokat követett. Ha viszont arra gondolunk, hogy az 1920-as és 1930-as években a magyar ceciliánusok fő törekvése egy jellegzetesen magyar egyházzene megteremtése volt, amelyhez a ceciliánus elvek csupán a háttérrel szolgáltatták, akkor jogos vagy legalábbis érthető a kapcsolódás a magyarságát zenéjében is kifejező Liszthez, és ennek a kapcsolatnak a német ceciliánus gyökerek fölé helyezése.

Liszt ceciliánus szellemi atyaságát végső soron Bogisich Mihály szavatolja. Az előbbieket értelmében megállapíthatjuk, hogy Liszt mentora és támogatója volt a magyar Cecília-mozgalom alapítójának, Bogisich Mihálynak. Ez pedig tökéletesen elég ahhoz, hogy a magyar Cecília-mozgalom szellemi atyjának tekintsük.

49 Kemenes Frigyes: „Liszt Ferenc és az új magyar egyházi zene”, *Katolikus Szemle* L/8. (1936. október), 505–510.

50 Harmat Artúr: „Hazai katolikus egyházi zenénk ezer éve”. In: *A magyar muzsika hőskora és jelene történelmi képekben*. Szerk. Batizi László. Budapest: Pintér Jenőné, 1944, 224–301., különösen 271-től.